

УДК 622.235.24

І.А. Лучко, д.т.н., проф.

А.В. Прокопенко, аспір.

Національний технічний університет України "КПІ"

І.В. Косьмін, інж.

ЗАТ "Техновибух"

А.І. Лучко, інж.

Проектний інститут "Укрспецтунельпроект"

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЛАСТИВОСТЕЙ НОВИХ БЕЗТРОТИЛОВИХ СУМІШЕВИХ ВИБУХОВИХ РЕЧОВИН З НУЛЬОВИМ КИСНЕВИМ БАЛАНСОМ

Наведено кількісні та якісні результати дослідження термодинамічних і детонаційних характеристик безтритилових сумішевих вибухових складів з нульовим кисневим балансом (суміші з аміачної селітри, дизельного палива, порошка залізорудного концентрата та вати кордного волокна).

Досягнення ефективного та якісного дроблення твердої гірської породи є актуальною проблемою відкритого способу розробки корисних копалин, оскільки від якості підготовленої гірничої маси значною мірою залежать техніко-економічні показники екскавації, транспортування та інших процесів гірничого виробництва. На цей час головним джерелом енергії дроблення є енергія вибуху промислових вибухових речовин (ВР). У зв'язку з цим у нашій країні й за кордоном широким фронтом виконуються дослідження щодо розробки нових ВР і методів їх застосування з метою досягнення при цьому високих техніко-економічних показників із забезпеченням технологічної та екологічної безпеки.

Зокрема в [1] розроблено ряд типів промислових ВР для заряджання свердловин з формуванням зарядів у поліетиленові рукави, а саме: полімікси ГР1, комполайти ГС, комполайти ПС й інші. У роботі [2] висвітлено термодинамічні характеристики різновиду комполайтів ПС – тетрамону, у [3] – їх технічна ефективність.

У цій статті розглянемо питання про вибір відсоткового співвідношення компонентів за масою з метою збереження стехіометрії (тобто нульового кисневого балансу) і дослідимо відповідні термодинамічні та детонаційні характеристики вибухових складів: суміші з аміачної селітри; дизельного палива; порошка залізної руди, виготовленого із залізорудного концентрату; вати кордного волокна.

Відомо [4], що максимальне виділення енергії під час вибуху відбувається при нульовому кисневому балансі вибухової суміші. Для досліджуваних складів можна записати першу умову формування нульового кисневого балансу у вигляді:

$$KB_{AC} \cdot m_{AC} + KB_{ДП} \cdot m_{ДП} + KB_{KB} \cdot m_{KB} + KB_{FeO} \cdot m_{FeO} = 0, \quad (1)$$

де m_{AC} , $m_{ДП}$, m_{KB} , m_{FeO} – вміст за масою у вибуховому складі відповідно аміачної селітри, дизельного палива, вати кордного волокна та окису заліза; KB_{AC} , $KB_{ДП}$, KB_{KB} , KB_{FeO} – кисневий баланс відповідно аміачної селітри, дизельного палива, вати кордного волокна та окису заліза, що міститься в порошку залізорудного концентрату – ЗРК.

Другою умовою формування рецептури ВР з нульовим кисневим балансом є

$$m_{AC} + m_{ДП} + m_{KB} + m_{ЗРК} = 1, \quad (2)$$

де $m_{ЗРК}$ – масовий вміст порошку ЗРК у вибуховому складі.

Враховуючи, що в складі ЗРК окис заліза FeO складає приблизно 30 %, і задаючи фіксовані значення m_{KB} і $m_{ЗРК}$, отримуємо систему двох рівнянь відносно m_{AC} і $m_{ДП}$:

$$\begin{aligned} KB_{AC} \cdot m_{AC} + KB_{ДП} \cdot m_{ДП} &= -KB_{KB} \cdot m_{KB} - KB_{FeO} \cdot m_{ЗРК}, \\ m_{AC} + m_{ДП} &= 1 - m_{KB} - m_{ЗРК}. \end{aligned} \quad (3)$$

Розв'язок системи (3) дає рецептуру сумішевої ВР з нульовим кисневим балансом.

Для аналізу було вибрано 32 суміші з нульовим кисневим балансом із зазначенням кількості AC , $ДП$, KB , $ЗРК$ в складі ВР, умовної хімічної формули і складу продуктів вибуху.

Розраховані основні термодинамічні параметри досліджуваних сумішевих ВР з $KB = 0$ при різному масовому співвідношенні вхідних компонент. Слід зазначити, що до основних термодинамічних параметрів ВР належать: теплота вибуху Q_v , питомий об'єм газів вибуху V_0 ,

температура вибуху T , питомі теплоємкості при постійному об'ємі C_v і постійному тиску C_p , показники адіабаты γ і політропи n продуктів вибуху (ПВ), початковий тиск ПВ P_n .

Теплоту вибуху Q_v згідно з законом Гесса визначають у вигляді різниці між теплотою утворення продуктів вибуху $\Sigma q_{ПВ}$ і теплотою утворення $ВР$ $q_{ВР}$, тобто

$$Q_v = \Sigma q_{ПВ} - q_{ВР}. \quad (4)$$

Складність розрахунків за формулою (4) пов'язана з визначенням справжнього складу $ПВ$ на момент завершення процесу їх розширення чи будь-якої іншої стадії, за якої визначається тепловий ефект вибуху. Зазвичай вибирають два значення Q_v , а саме: в момент вибуху після завершення розкладу $ВР$ (в точці Чепмена-Жуге) – детонаційна теплота вибуху Q_d і при розширенні газів до атмосферного тиску – фугасна теплота Q_f . Ці величини не можна розглядати як деякі сталі, що залежать тільки від хімічного складу $ВР$.

Детонаційна теплота може залежати від тиску в детонаційній хвилі, який сильно залежить від щільності $ВР$, а фугасна теплота – від тиску зовнішнього середовища та газодинамічних умов процесу розширення $ПВ$. Найстабільнішою термодинамічною величиною є теплота вибуху Q_{max} , яка відповідає максимальному тепловому ефекту, можливого під час вибуху певної $ВР$. Ця величина є сталою, яка визначається тільки хімічним складом $ВР$, не залежить від початкових і кінцевих параметрів стану $ПВ$ і досягається, якщо утворюються вищі окисли горючих елементів $ВР$.

Для розрахунку фугасної теплоти вибуху Q_f часто використовують принцип Ле-Шательє, згідно з яким кінцевий склад $ПВ$ на кінець процесу розширення повинен відповідати максимальному об'єму газів V_{max} . Розрахунок за V_{max} передбачає таку послідовність витрати кисню: спочатку весь вуглець окислюється до окису, потім рівними частками – на окислення водню до води і окислу вуглецю до його двоокису. На жаль ця методика не враховує вплив охолодження газів у процесі їх розширення на рівноважні реакції, що протікають з виділенням тепла.

Оскільки хімічні реакції вибухового перетворення сумішевих $ВР$ протікають у режимах детонації (у детонаційній хвилі) і дефлаграції (швидке горіння і вторинні реакції в $ПВ$), відповідно фугасну (фактичну) теплоту вибуху Q_f можна представити у вигляді суми детонаційної і дефлаграційної Q_t теплот вибуху:

$$Q_f = Q_d + Q_t. \quad (5)$$

Згідно з рекомендаціями [5] величину фугасної теплоти вибуху Q_f будемо визначати за усередненим складом $ПВ$, отримуваним з розрахунку на максимальну теплоту вибуху (реакції I типу). Детонаційну теплоту вибуху Q_d будемо розраховувати за формулою [6]:

$$Q_d = Q_{max}[1 - (0,528 - 0,165\rho_0)(1,4 - \alpha_k)^{1,4}], \quad (6)$$

де α_k – кисневий коефіцієнт, ρ_0 – щільність $ВР$. При відомих Q_f і Q_d дефлаграційна теплота вибуху Q_t дорівнює:

$$Q_t = Q_f - Q_d. \quad (7)$$

Оскільки під час вибуху $ВР$ з нульовим і додатнім $КБ$ майже повністю утворюються вищі окисли горючих елементів, фактичну (фугасну) теплоту вибуху цих складів можна вважати близькою до Q_{max} . Тому розрахунки термодинамічних параметрів $ВР$ з нульовим $КБ$ автори виконували за реакціями першого типу, тобто на Q_{max} . Інші термодинамічні параметри визначалися за відомими методиками [4].

Із аналізу зображених на рис. 1 залежностей $Q_{max} = Q_f = f(КБ)$ випливає, що зі збільшенням відсоткового вмісту кордного волокна в складі сумішевих $ВР$ і відповідним зменшенням вмісту порошка $ЗРК$ теплота вибуху лінійно зростає. При цьому зі збільшенням сумарного вмісту $КБ$ і $ЗРК$ та відповідним зменшенням сумарного вмісту $АС$ і $ДП$ при збереженні для складу умови $КБ = 0$ максимальна теплота вибуху зменшується. Отже, одне й те ж значення Q_{max} можна отримати при різних співвідношеннях компонент у суміші. А сама рецептура $ВР$ може бути підібрана з використанням системи рівнянь (3).

Аналіз розрахункових даних показав, що зі збільшенням сумарного вмісту $КБ$ і $ЗРК$ у складі з нульовим кисневим балансом зменшуються абсолютні значення детонаційної Q_d і дефлаграційної Q_t теплот вибуху, що є наслідком зменшення максимальної теплоти вибуху Q_{max} (рис. 1). Зі збільшенням вмісту в суміші кордного волокна $КБ$ і відповідним зменшенням

вмісту порошку ЗРК значення теплот вибуху Q_d і Q_t лінійно зростають. Зі збільшенням сумарного вмісту КВ і ЗРК відношення Q_d/Q_{max} збільшується (рис. 2, а), а відношення Q_t/Q_{max} навпаки – зменшується (рис. 2, б), що пов'язується зі збільшенням щільності ВР і зменшенням впливу вторинних хімічних реакцій в ПВ. Зі збільшенням вмісту КВ у складі при одночасному відповідному зменшенні ЗРК доля детонаційної складової зменшується при збільшенні долі дефлаграційної складової (рис. 2).

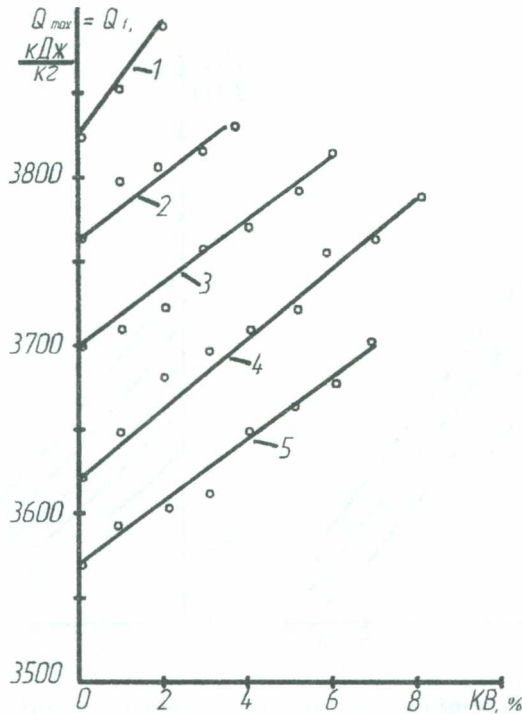

Рис. 1. Залежність теплоти вибуху $Q_{max} = Q_f$ від вмісту в складі з нульовим кисневим балансом кордного волокна при фіксованих значеннях сумарного вмісту КВ і порошка ЗРК: 1 – КВ + ЗРК = 2%; 2 – КВ + ЗРК = 4%; 3 – КВ+ЗРК=6%; 4 – КВ + ЗРК = 8%; 5 – КВ + ЗРК = 10%

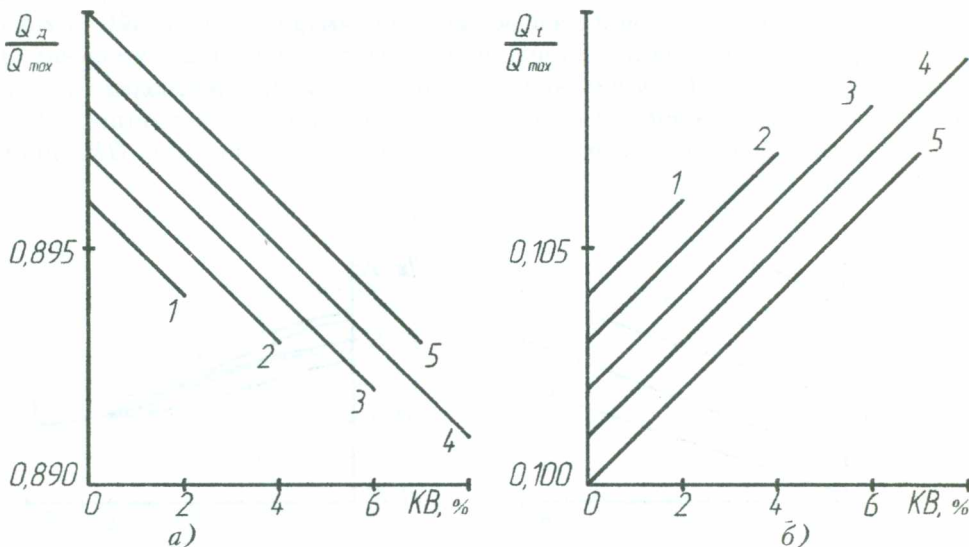

Рис. 2. Залежності відношення детонаційної теплоти Q_d (а) та дефлаграційної теплоти Q_t (б) до максимальної теплоти Q_{max} вибуху від вмісту в суміші КВ при різних фіксованих значеннях сумарного вмісту КВ і ЗРК: 1 – КВ + ЗРК = 2%; 2 – КВ + ЗРК = 4%; 3 – КВ + ЗРК = 6%; 4 – КВ + ЗРК = 8%; 5 – КВ + ЗРК = 10%

Зі збільшенням вмісту кордного волокна у вибуховому сумішевому складі з $KB = 0$ об'єм газів лінійно зростає, а початковий тиск майже лінійно зменшується. Останній результат однозначно пов'язаний із зменшенням щільності BP зі збільшенням вмісту KB при відповідному зменшенні вмісту ZPK . Зі збільшенням сумарного вмісту KB і ZPK об'єм газів вибуху зменшується, а початковий тиск $ПВ$, хоч і незначно, але збільшується.

На рис. 3, а зображені залежності швидкості детонації, а на рис. 3, б – тиску детонації вибухових сумішей з $KB = 0$ від вмісту KB у їх складі при різних фіксованих значеннях сумарного вмісту KB і ZPK .

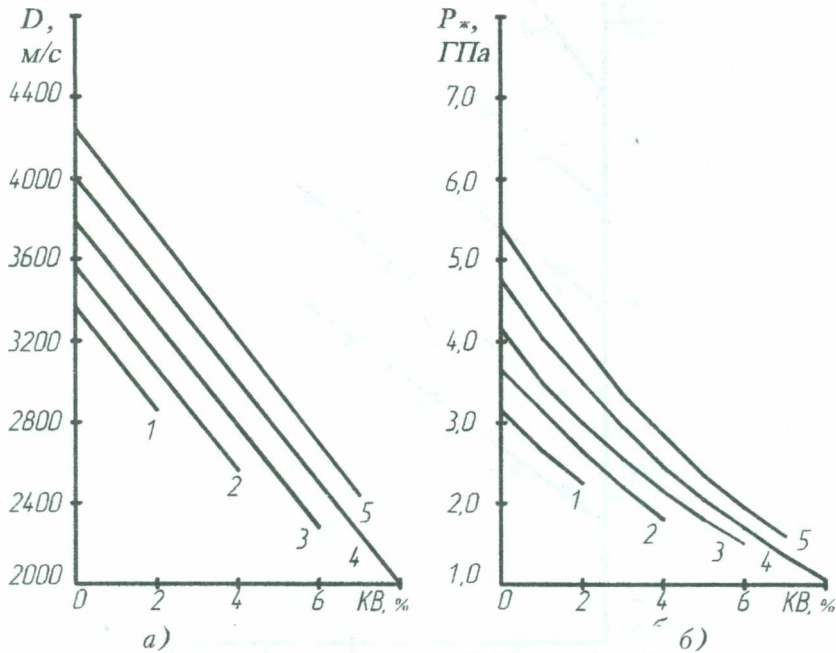

Рис. 3. Залежності швидкості (а) та тиску (б) детонації від вмісту в складі з $KB = 0$ кордного волокна при різних фіксованих значеннях сумарного вмісту KB і ZPK :
 1 – $KB + ZPK = 2\%$; 2 – $KB + ZPK = 4\%$; 3 – $KB + ZPK = 6\%$; 4 – $KB + ZPK = 8\%$;
 5 – $KB + ZPK = 10\%$

Із аналізу наведених залежностей випливає, що збільшення вмісту KB за рахунок відповідного зменшення вмісту ZPK викликає зменшення детонаційних параметрів досліджуваних вибухових сумішей з $KB = 0$. У той же час збільшення сумарного вмісту KB і ZPK призводить до посилення бризантності, тобто детонаційних властивостей цих сумішевих BP . Отже, збільшення вмісту порошка ZPK у вибухових сумішевих складах призводить до збільшення їх щільності, зменшення теплоти вибуху та збільшення детонаційних параметрів BP .

На ідеальну роботу вибуху $A_{0,5}$, яка відповідає 50 %-му розширенню $ПВ$, вміст KB і ZPK впливає слабо (рис. 4).

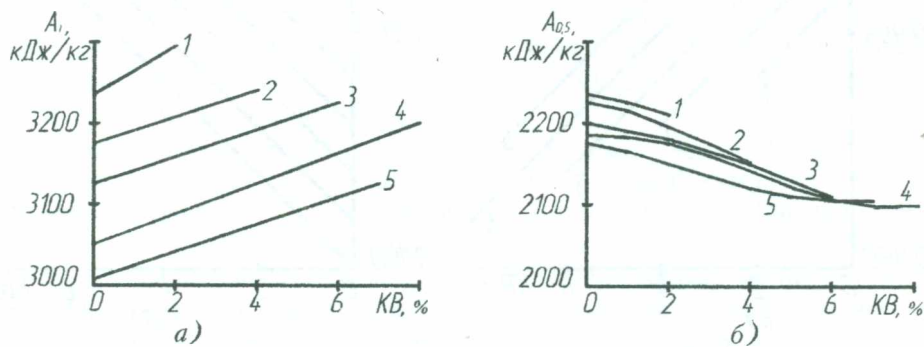

Рис. 4. Залежності ідеальної роботи вибуху A_i (а) та роботи вибуху при 50%-му розширенні $ПВ$ $A_{0,5}$ (б) від вмісту в складі з $KB = 0$ кордного волокна при різних фіксованих значеннях сумарного вмісту KB і ZPK : 1 – $KB + ZPK = 2\%$; 2 – $KB + ZPK = 4\%$;
 3 – $KB + ZPK = 6\%$; 4 – $KB + ZPK = 8\%$; 5 – $KB + ZPK = 10\%$

Значення $A_{0,5}$ коливаються в межах 2100...2260 кДж/кг. Таким чином, визначальним є те, що склад має $KB = 0$. Повна ідеальна робота вибуху A_i зі збільшенням вмісту KB і при відповідному зменшенні вмісту ZPK зростає, а при збільшенні сумарного вмісту KB і ZPK – зменшується. Значення A_i при цьому змінюються в достатньо вузьких межах: від 3000 до 3290 кДж/кг.

Отже, з використанням системи рівнянь (3) успішно підібрана рецептура BP стехіометричного складу з планованими властивостями, які визначаються конкретними умовами чи метою застосування того чи іншого вибухового складу.

У подальшому автори планують дослідити рівняння стану газів вибуху досліджуваних сумішевих вибухових речовин і особливості їх взаємодії з ґрунтовими та скельними масивами.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Прокопенко В.С. Физико-технические основы разрушения скальных горных пород взрывами скважинных зарядов взрывчатых веществ в рукавах // Автореф. дисс. докт. техн. наук. – Киев: Национальный научно-исследовательский институт охраны труда, 2003. – 36 с.
2. Прокопенко В.С., Косьмін І.В., Лучко А.І. й ін. Термодинамічні характеристики тетрамонів – безтритилових вибухових сумішей // Вісник Національного технічного університету України „КПІ” / Гірництво: Збірник наук. праць. – Київ: НТУУ „КПІ”, ЗАТ „Техновибух”, 2003. – Вип. 8. – С. 65–73.
3. Прокопенко В.С., Косьмін І.В., Лучко А.І. й ін. Технічна ефективність комполайтів – безтритилових вибухових речовин місцевого приготування // Вісник Національного технічного університету України „КПІ” / Гірництво: Збірник наук. праць. – Київ: НТУУ „КПІ”, ЗАТ „Техновибух”, 2003. – Вип. 9. – С. 59–64.
4. Дубнов Л.В., Бахаревич Н.С., Романов А.И. Промышленные взрывчатые вещества. – М.: Недра, 1982. – 358 с.
5. Светлов Б.Я., Солнцева Р.Н., Павлов А.Г. О работоспособности водонаполненных ВВ, содержащих алюминий // Физико-технич. проблемы разраб. полезн. ископаемых. – 1970. – №3. – С. 69–77.
6. Пепекин В.И., Кузнецов Н.М., Лебедев И.А. О взаимосвязи параметров детонации с химическим составом взрывчатых веществ // Докл. АН СССР. – 1979. – Т. 234. – № 1. – С. 105–108.

ЛУЧКО Іван Андрійович – доктор технічних наук, професор кафедри інженерної екології Національного технічного університету України „КПІ”.

Наукові інтереси:

– дослідження дії вибуху в ґрунтах і гірських породах.

Тел.: 241-96-32.

ПРОКОПЕНКО Антон Вікторович – аспірант кафедри інженерної екології Національного технічного університету України „КПІ”.

Наукові інтереси:

– дослідження дії вибуху нових вибухових речовин з метою вторинного дроблення скельних гірських порід.

КОСЬМІН Ігор Вікторович – інженер ЗАТ „Техновибух”.

Наукові інтереси:

– руйнування скельних гірських порід вибухом.

ЛУЧКО Андрій Іванович – інженер проектного інституту „Укрспецтунельпроект”.

Наукові інтереси:

– деформування ґрунтів і гірських порід дією вибуху;

– застосування вибуху в будівельній справі.